

УДК 338.1

DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-57-65

ЯРМОЛЕНКО Віталіна Вікторівна,
асистент кафедри менеджменту
та інформаційних технологій,
Херсонський державний
аграрно-економічний університет
ORCID: 0000-0001-7567-0082

СТАН ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

***Анотація.** У статті розглянуто стан малого та середнього бізнесу у роки пандемії COVID-19 та після початку повномасштабного вторгнення росії на території України. Проаналізовано головні напрямки державних програм України для стабілізації та розвитку економіки під впливом пандемії COVID-19, а також державні заходи підтримки МСБ. Також нами було розглянуто нагальні потреби малого та середнього бізнесу та ключові проблеми, які стоять на шляху його ефективного функціонування в період дії військового стану. Було виокремлено низку заходів державної підтримки, які вже діють для покращення стану функціонування МСБ. Ми також запропонували ряд ініціатив, які можна впровадити на ряду з державними програмами для стабілізації господарської діяльності.*

***Ключові слова:** малий і середній бізнес, економіка, COVID-19, пандемія, військовий стан, державна підтримка, релоковані підприємства, прифронтові підприємства.*

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 на початку 2020 року, повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року стали несподіваною проблемою, з якою зіткнулася економіка нашої країни, і яка спричинила значний вплив на малий та середній бізнес.

Під час пандемії особливо негативними були наслідки дії так званих «карантинних обмежень», які було запроваджено навесні. Це обернулось руйнівними наслідками для бізнесу, особливо малих і середніх підприємств, що виступають найменш захищеною ланкою ринку. Підприємства МСБ були вимушені припинити свою діяльність, що спровокувало хвилю банкрутств, стрімке зростання безробіття, збільшення рівня корпоративних збитків, що, в свою чергу, призвело до зниження ВВП, зниження доходів бюджету на всіх рівнях, зниження інвестиційні процеси.

Важливим чинником для більшості підприємств малого і середнього бізнесу є географічна прив'язка до певної категорії споживачів. Саме цей чинник став вирішальним з початком війни. Збройне протистояння агресору, окупація територій України призвело до нищівних наслідків для МСБ, які ще не встигли оговтатися від пандемії COVID-19.

Активізація державної підтримки малого і середнього бізнес є досить важливим критерієм для подальшого розвитку цієї категорії підприємств, а також для підвищення макроекономічних показників регіонів та держави в цілому. Таким чином, перед органами державної влади постає відповідальне завдання, яке направлене на розробку та реалізацію ефективної політики Уряду в сфері активізації розвитку МСБ, зокрема створення стабільного і сприятливого ринкового середовища для ведення господарської діяльності..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу на процеси в економічному середовищі в постпандемічному та воєнному періоді, в тому числі у сфері малого і середнього бізнесу, розкривали у своїх працях такі вітчизняні науковці, як Л. Прокопеч та В. Губчак [1], Д. Горюнов та О. Кравченко [2], А. Ворфоломеев [3], І. Сидорук [4], С. Бортнік [5] та інші.

Актуальність – визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження стану малого і середнього бізнесу в умовах невизначеності дасть можливість визначити основні проблеми, які стоять на шляху його розвитку і розробити ефективні програми виходу з кризовою ситуації за допомогою державної підтримки.

Мета статті та завдання статті. Мета дослідження полягає у аналізі стану та розробці можливих ефективних шляхів для нівелювання або мінімізації наслідків дії негативних чинників сьогодення. Для реалізації поставленої мети, нами було розроблено до виконання такі **завдання**: визначити стан малого та середнього бізнесу в Україні; дослідити впроваджені способи та запропонувати шляхи нівелювання або мінімізації наслідків дії негативних чинників для суб'єктів МСБ.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки пандемія COVID-19 негативно вплинула на стан економіки в Україні. Під час пандемії саме ніша малого та середнього бізнесу (МСБ) стала однією з найбільш постраждалих сфер економіки країни. Значна частина підприємства малого та середнього бізнесу функціонують у тих секторах економіки, де бізнес не доотримав належної підтримки з боку держави, і в результаті – значна частка таких підприємств вимушено збанкрутували. Саме на сектор малого та середнього бізнесу держава покладає надії на швидкі результативні структурні зміни в економіці, ефективне подолання економічної кризи та створення сприятливих умов для економічної стабілізації та зростання.

У 2020 році в Україні функціонувало майже 2 мільйона малих і середніх підприємств (близько 18 тисяч середніх, більше 355 тисяч малих, 1,58 млн індивідуальних підприємців (ФОП) та лише 512 великих підприємств). Як юридичні особи функціонує лише 19,8 % МСП, решта підприємств ведуть свою господарську діяльність як індивідуальні підприємці (ФОП) [6]. Карантинні заходи, які були викликані пандемією COVID-19, в тому числі й в Україні, паралізували функціонування або взагалі призвели до закриття середніх, малих та мікропідприємств.

В Україні були розроблені та впроваджені державні програми підтримки, а особливу увагу приділено саме малому та середньому. У 2020 році влада запровадила низку заходів реагування на кризу, сума яких становила близько 3 % від ВВП країни. Першими в Україні були запроваджені такі заходи: податкові пільги; розширені програми субсидованих кредитів; ефективні та доступні схеми кредитних гарантій; програми соціальної підтримки. На рис. 1 зображено ключові ініціативи, які були запропоновані урядом України для підтримки стабільної економічної ситуації в країні, поповнення державного бюджету та допомоги МСБ і фізичним особам підприємцям в період пандемії. В Україні було затверджено пакет програм для економічного стимулювання ефективного подолання фінансових наслідків COVID-19, який включає пропозиції стосовно стабілізації ситуації конкретно в сфері малого та середнього бізнесу. У 2020 році в березні Національним банком України було запропоновано комерційним банкам та іншим банківським установам запровадити певні відстрочки кредитування на період карантину для ФОП та МСБ – «кредитну відпустку» [7; 8].

Рис. 1 Головні напрямки державних програм України для стабілізації та розвитку економіки під впливом пандемії COVID-19*

*Джерело: згруповано автором за даними [7; 8; 9; 10]

Таким чином, урядом Україною було розроблено та запроваджено ряд загальносвітових способів стабілізації економіки та підтримки МСБ у часи карантинних обмежень пандемії (рис. 2).

З настанням повномасштабної війни ослаблений пандемією малий і середній бізнес в Україні знову зазнав тяжких ударів. Окрім загрози тимчасового закриття бізнесу, як це було за умов дії пандемії, постає загроза життю людей, повного знищення активів підприємств, втрати урожаю та худоби для аграріїв. Проблемою економіки країни стало те, що багато підприємств, через ці загрози, вимушені були закрити свій бізнес (22 % станом на середину квітня 2022 року), багато підприємств було окуповано й податки не надходять до бюджету країни.

Рис. 2 Державні заходи підтримки МСБ під час пандемії COVID-19*

*Джерело: згруповано автором за даними [11]

Сьогодні суб'єкти МСБ зазнають різного впливу воєнних дій, в залежності від свого географічного розташування. Загалом, регіони України можна поділити за чотирма категоріями: «частково окуповані регіони» (зона ведення бойових дій), «прифронтові регіони» (під загрозою вторгнення), «опорні регіони» (відіграють вирішальну роль у логістиці оборонних та гуманітарних вантажів) та «безпечні регіони» (регіони, які є умовно безпечними для підприємницької діяльності та мають мінімальний ризик вторгнення) (рис. 3) [12].

За даними Держстату [10], прифронтові та частково окуповані області виробляють більш як 40 % ВВП України. На території цих регіонів офіційно зареєстровано більше 45 % компаній (за виключенням Києва).

Рис. 3 Типи регіонів України станом на 2022 рік

* Джерело [12]

Як вже зазначалося вище, бойові дії можуть бути причиною руйнування фізичних активів підприємств. Частка господарств, що мають загрозу бути знищеними, у прифронтових областях та частково окупованих становить близько 45 % для первинного

сектору (сільське господарство та видобуток), 35 % – для вторинного (заводи, фабрики, промислове виробництво) та 37 % – для третинного сектору (послуги) [12].

Не менш важливою проблемою є те, що у прифронтових регіонах попит на продукцію та послуги МСБ значно скоротився. Це відбувається за рахунок того, що споживачі, рятуючи своє життя та життя рідних, сім'ями вимушені від'їжджати закордон.

Проаналізувавши потреби МСБ, їх можна об'єднати у 3 групи:

1) Потреби, які є актуальними для всіх підприємств:

а) налагодження нових логістичних зв'язків;

б) залучення додаткового фінансування;

в) освоєння нових законодавчих та нормативно-правових аспектів ведення бізнесу під час військового стану;

г) пошук нових співробітників;

г) пристосування до нових податкових умов.

2) Потреби, які є стосуються релокованих підприємств:

а) проблеми з транспортуванням активів через високу вартість послуги перевезення;

б) пошук нових площ під виробництво та офіси;

в) перевезення працівників або пошук нових за місцем розміщення;

г) пошук фінансових ресурсів для налагодження роботи;

г) налагодження логістичних зв'язків.

3) Потреби, які є нагальними для підприємств у постраждалих областях:

а) відновлення критичної інфраструктури регіону після обстрілів;

б) розмінування територій (особливо нагальною потреба є для роботи аграріїв);

в) пошук фінансування для відновлення або повної заміни пошкоджених активів;

г) нестача робочої сили через масові виїзди з небезпечної зони людей.

Серед гострих проблем, з якими сьогодні стикаються підприємці слід визначити низьку кількість замовлень, проблеми з логістикою, нестачу сировинних ресурсів, дефіцит кадрів. Така ситуація з малим та середнім бізнесом впливає на рівень доходів населення. За різними даними, лише від 3 до 5 % бізнесу збільшили заробітну плату, до 20 % підприємств змогли утримати зарплату на рівні до повномасштабного вторгнення. Решта або зменшили заробітну плату, або взагалі перестали її виплачувати.

Прогнозовано, що більшість власників бізнесу в Україні розуміє, що поки тривають бойові дії на території України, вірогідність повернення на довоєнний рівень є досить низькою. Проте, наразі в Україні вже діє низка урядових програм:

1) Платформа, що направлена на допомогу роздрібним торговцям продуктів харчування знаходити регіональних постачальників [13];

2) Платформа для координації виробників та роздрібних торговців з військово-цивільними адміністраціями та міжнародними організаціями [14];

3) Платформа державної підтримки аграріїв [15];

4) Єдиний експортний веб-портал [16].

5) Програми пільгового кредитування. Станом на початок серпня 2022 року МСБ було видано кредитів на загальну суму 134,7 млрд грн.

Не зважаючи на вже прийняті заходи, цього не достатньо для підприємництва та повернення економіки на довоєнний стан. На нашу думку, слід вводити в дію такі ініціативи:

– введення адресної підтримки малого і середнього бізнесу на деокупованих територіях;

– бажано створювати виробничі кластери, об'єднуючи переміщені підприємства з місцевим бізнесом, що дозволить ефективно організувати роботу, зокрема, щодо використання ресурсів;

– активна підтримка МСБ при виході на ринки ЄС за допомогою ваучерів;

– надання послуг перекваліфікації внутрішньо переміщених осіб, (безоплатного підвищення кваліфікації або проходження курсів, тренінгів тощо).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, в умовах фінансової кризи, спричиненої пандемією та військовими діями, важливим є розстановка пріоритетів для окремих регіонів, секторів та видів діяльності, які мають стратегічне та різне значення для регіону чи держави в цілому. На нашу думку, найбільш вагомими для України є запровадження таких заходів:

- подовження періоду скасування жорстких умов сплати податків на певний період;
- перенесення термінів сплати податків та решти податкових платежів у разі неспроможності вчасної сплати;
- призупинення сплати комунальних платежів для суб'єктів МСБ в небезпечних зонах;
- розробити систему державного страхування майна підприємств у разі пошкодження чи втрати внаслідок ворожих обстрілів;
- зменшення на 50 % або скасування не менше ніж на 6 місяців ЄСВ із збереженням усіх робочих місць за роботодавцем;
- зменшення або скасування податку на прибуток підприємств не менше ніж на 6 місяців з повним відновленням діяльності;
- додаткові податкові пільги, які швидко відновлять та прискорять темпи економічного розвитку;
- створення сприятливих умов для підприємств, які розвивають свій бізнес у мережі Internet.

Метою подальших досліджень має стати пошуку альтернативних рішень ведення господарської діяльності для підприємств малого і середнього бізнесу, спираючись на світовий досвід.

Список використаних джерел

1. Прокопець Л. В., Губчак В. С. Особливості державної підтримки малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 71–76.
2. Горюнов Д., Кравченко О. Огляд малого і середнього підприємництва в Україні. *Офіс розвитку малого і середнього підприємництва*. 2020. URL: https://drive.google.com/file/d/1I2ckLnFpxcbePvy_ymQIJMi5Wci5RKxP/view (дата звернення 01.05.2023).
3. Ворфоломеев А. В. Вплив COVID-19 на українські виробничі підприємства та допомога у відновленні нормальної роботи : звіт за результатами опитування Центру ресурсоефективного та чистого виробництва. Київ : Центр ресурсоефективного та чистого виробництва, 2020. 24 с.
4. Сидорук І. С. Аналіз стану та проблеми розвитку малого підприємництва в Україні. *Підприємництво та інновації*. 2021. № 18. С. 67–72. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/441/428> (дата звернення 01.05.2023).
5. Бортнік С. М. Функціонування малого і середнього підприємництва в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 36. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/36> (дата звернення 01.05.2023).
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 02.05.2023).
7. Ярмоленко В. В. Сучасний стан малого та середнього бізнесу в умовах коронавірусних обмежень. *Фінансовий простір*. 2021. № 4(44). С. 175–181.
8. Yarmolenko V. V. Functioning of small and medium-sized business in a pandemic. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, (10). 2021. С. 92–100.
9. Офіційний сайт. European Bank for Reconstruction and Development. URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/coronavirus/coronavirus-policy-response> (дата звернення 02.05.2023).

10. Вплив COVID-19 та карантинних умов на економіку України / уклад. Д. Денков, А. Каракуц, Ю. Щедрін. Київ : Центр прикладних досліджень, 2020. 56 с.
11. Дякуновський О. Щодо державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва в умовах пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) у республіці Польща та Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31), vol. 1. С. 181–189.
12. Дмитро Ливч. Нове обличчя українського підприємництва. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? *Українська правда* 23. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> (дата звернення 02.05.2023).
13. Платформа пошуку виробників і постачальників по всій території України. URL: <https://pererobka.org.ua/> (дата звернення 03.05.2023).
14. Одна платформа для автоматизації робочих процесів і CRM без кодування та з максимальним ступенем свободи. URL: <https://www.creatio.com/> (дата звернення 03.05.2023).
15. Державний аграрний реєстр. URL: <https://www.dar.gov.ua/?fbclid=IwAR3hIViuK8TVGSxURt6FmWpGfcQkR1a6eX7IZIOb0l1-PKqVGAlaB0hhhMM> (дата звернення 03.05.2023).
16. Єдиний експортний веб-портал. URL: <https://export.gov.ua/> (дата звернення 03.05.2023).

References

1. Prokopets, L.V., Gubchak, V.S. (2017). Osoblyvosti derzhavnoyi pidtrymky maloho pidpryyemnytstva v Ukraini ta zarubizhnyy dosvid [*Peculiarities of state support for small businesses in Ukraine and foreign experience*]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. № 24. pp. 71-76 [in Ukrainian].
2. Goryunov, D., Kravchenko, O. (2020). Ohlyad maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva v Ukraini [*Overview of small and medium-sized enterprises in Ukraine*]. *Ofis rozvytku maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva*. Retrieved from: https://drive.google.com/file/d/1I2ckLnFpxcbePvy_ymQIJMi5Wci5RKxP/view [in Ukrainian].
3. Vorfolomeyev, A.V. (2020). Vpliv COVID-19 na ukrayinski virobnichi pidpriyemstva ta dopomoga u vidnovlenni normalnoyi roboti: zvit za rezultatami opituvannya Centru resursoefektivnogo ta chistogo virobnictva [*Impact of COVID-19 on Ukrainian manufacturing enterprises and assistance in restoring normal operation: report on the results of a survey conducted by the Center for Resource Efficient and Clean Production*]. Kyiv: Centr resursoefektivnogo ta chistogo virobnictva. 24 p. [in Ukrainian].
4. Sydoruk, I.S. (2021). Analiz stanu ta problemy rozvytku maloho pidpryyemnytstva v Ukraini [*Analysis of the state and problems of small business development in Ukraine*]. *Pidpryyemnytstvo ta innovatsii*. no 18, pp. 67-72. Retrieved from: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/441/428> [in Ukrainian].
5. Bortnik, S.M. (2022). Funktsionuvannya maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva v Ukraini: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku [*The functioning of small and medium-sized enterprises in Ukraine: the current state and prospects for development*]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. Vypusk № 36. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/36> [in Ukrainian].
6. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2021). Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Yarmolenko, V.V. (2021). Suchasnyy stan maloho ta seredn'oho biznesu v umovakh koronavirusnykh obmezhen' [*The current state of small and medium-sized businesses in the conditions of coronavirus restrictions*]. *Finansovyy prostir*. № 4(44). pp. 175-181. [in Ukrainian].
8. Yarmolenko, V.V. (2021). Functioning of small and medium-sized business in a pandemic. *Tavriys'kyi naukovyy visnyk*. Seriya: Ekonomika, (10). pp. 92-100. [in English].
9. Official site of European Bank for Reconstruction and Development. Retrieved from: <https://www.ebrd.com/what-we-do/coronavirus/coronavirus-policy-response> [in English].

10. Denkov, D., Karakuts, A., Shchedrin, Yu. (ed) (2020). Vplyv COVID-19 ta karantynnykh umov na ekonomiku Ukrainy [*The impact of COVID-19 and quarantine conditions on the economy of Ukraine*]. Kyiv: Center for Applied Research, 56 p. [in Ukrainian].

11. Diakunovs'kyj, O. (2020). Shchodo derzhavnoyi pidtrymky sub'yektiv maloho ta sedn'oho pidpryyemnyutva v umovakh pandemiyi koronavirusnoyi khvoroby (COVID-19) u respublitsi Pol'shcha ta Ukraini [*On state support of small and medium-sized enterprises in the context of the coronavirus disease pandemic (COVID-19) in the Republic of Poland and Ukraine*]. *Knowledge, Education, Law, Management*, no. 3(31), vol. 1, pp. 181-189. [in Ukrainian].

12. Dmytro Lyvch (2022). Nove oblychchya ukrayins'koho pidpryyemnytstva. Yak viyna vplynula na малы та середній бізнес у різних регіонах України? [*The new face of Ukrainian entrepreneurship. How did the war affect small and medium-sized businesses in different regions of Ukraine?*] *Ukrayins'ka pravda* 23. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> [in Ukrainian].

13. A platform for finding manufacturers and suppliers throughout Ukraine. Retrieved from: <https://pererobka.org.ua/> [in Ukrainian].

14. One platform for automating workflows and CRM without coding and with the maximum degree of freedom. Retrieved from: <https://www.creatio.com/> [in Ukrainian].

15. State agrarian register. Retrieved from: <https://www.dar.gov.ua/?fbclid=IwAR3hIViuK8TVGSxURt6FmWpGfcQkR1a6eX7lZIOb0l1-PKqVGA1aB0hhhMM> [in Ukrainian].

16. A single export web portal. Retrieved from: <https://export.gov.ua/> [in Ukrainian].

YARMOLENKO Vitalina, Assistant of the Department of Management and Information Technologies, Kherson State Agrarian and Economic University.

STATE AND WAYS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Abstract. *The article examines the state of small and medium-sized businesses in the years of the COVID-19 pandemic and after the beginning of the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine. The main directions of Ukraine's state programs for the stabilization and development of the economy under the influence of the COVID-19 pandemic, as well as state measures to support small and medium-sized businesses, were analyzed. In the article, we noted that today small and medium-sized businesses are affected differently by military operations, depending on their geographic location. It was found that, in general, the regions of Ukraine can be divided into four categories: "partially occupied regions" (a zone of hostilities), "front-line regions" (at risk of invasion), "support regions" (play a decisive role in the logistics of defense and humanitarian goods) and "safe regions" (regions that are conditionally safe for business activity and have a minimal risk of invasion) We also considered the urgent needs of small and medium-sized businesses and the key problems that stand in the way of their effective functioning during the period of martial law. A number of state support measures, which are already in place to improve the functioning of SMEs, were singled out. We have also proposed a number of initiatives that can be implemented alongside government programs to stabilize economic activity.*

After conducting research, we came to the conclusion that in the conditions of the financial crisis caused by the pandemic and military actions, it is important to set priorities for certain regions, sectors and types of activities that have strategic and different importance for the region or the state as a whole. In our opinion, the most significant for Ukraine are the introduction of the following measures:

– extension of the period of cancellation of strict tax payment conditions for a certain period;

- postponement of tax payment deadlines and remaining tax payments in case of failure to pay on time;*
- suspension of utility payments for SMEs in dangerous areas;*
- to develop a system of state insurance of enterprise property in case of damage or loss due to enemy shelling;*
- reduction by 50% or cancellation for at least 6 months of the EES with retention of all jobs at the employer;*
- reduction or cancellation of the corporate income tax for at least 6 months with full resumption of activity;*
- additional tax benefits that will quickly restore and accelerate the pace of economic development;*
- creation of favorable conditions for enterprises developing their business on the Internet.*

Key words: *small and medium-sized business, economy, COVID-19, pandemic, martial law, state support, relocated enterprises, front-line enterprises.*

*Одержано редакцією: 05.05.2023 р.
Прийнято до публікації: 15.05.2023 р.*